teit, die op onze ouders of onze overheden gelegd is. Het gezag van ouders en overheden is er om Gods wil, en alzoo kan het nooit voor ons gelden zoo het tegen Gods hoog gebod ingaat. Hier, maar ook hier alleen ligt de grens. Leefden nu onder dit hoog gezag van ouders of overheden alleen dezulken, die Gods Woord kennen, zoo zou de aanwijzing van die grens niet zoo moeilijk vallen. Maar dit is niet zoo. Onder de rubriek ouders en overheden leven ook tal van personen, die wel natuurlijke religie hebben en die ook wel gelooven dat er een God is, en dat die God een onderscheid tusschen goed en kwaad heett gesteld; maar die bij de verduistering van het natuurlijk licht vaak in dwaling verkeeren. Men is daarom gewoon, en dat niet ten onrechte, de grens in *de conscientie* te stellen; en die grens is ook wel aan te nemen, mits men maar die conscientie neme voor wat ze is, d. i. de uitspraak van onze oprechte en diepste overtuiging omtrent hetgeen God van ons wil of niet wil. De vraag hoe wij tot die overtuiging komen, is natuurlijk een heel andere. Stelt men daarnaar toch een onderzoek in, dan zal de Roomsche naar zijn kerk, de Gereformeerde Christen naar Gods Woord, de ongeloovige naar zijn eigen rede verwijzen. Maar voor de slotsom waartoe men komen moet, maakt dit geen verschil. Wie er ook zij, die gelooft dat er een God is, en naar het hem op een gegeven oogenblik gegeven licht, diep en innig in zijn conscientie overtuigd is, dat hij, met te doen wat zijn ouders of overheden hem gelasten, tegen Gods wil in zou gaan, mag niet gehoorzamen, maar moet gehoorzaamheid weigeren. „Het is nooit veilig", gelijk de bekende spreuk luidt, „iets tegen zijn conscientie te doen."

Dit nu houdt in, dat, bijaldien de ouders of de overheden ons gelasten iets te doen, waarvan we in onze conscientie overtuigd zijn, dat het zonde voor God is, we niet gehoorzamen mogen, juist omdat we gehoorzaamheid aan den Heere onzen God schuldig zijn. „Oordeelt zelven, of het recht is voor God, ulieden meer te gehoorzamen dan God." Het is dus niet de vraag, of onze ouders, of ook onze overheden veel dingen verkeerd inzien, en ons het leven soms onaangenaam en lastig maken. Van dat alles geldt de regel, dat we niet anders dan door *zondige* menschen kunnen geregeerd wordan, en deswege, gelijk de Catechismus het uitdrukt, met hun zwakheden en gebreken geduld zullen oefenen. Maar gelasten ze ons iets te doen, of willen ze ons overhalen tot iets dat slecht, dat goddeloos, dat van Gods wege verboden is, dan natuurlijk *mogen* we niet gehoorzamen, maar is niet-gehoorzamen plicht.

Vertoornt dit nu onze ouders of overheden, zoodat ze in stede van te wijken, ons ter oorzake van onze ongehoorzaamheid straften, zoo eischt het vijfde Gebod, dat we deze straffen zonder morren dragen zullen, en blijft elk vers et daartegen ongeoorloofd. Verzet komt alleen tepas, zoo de ouders het kind of de overheden haar onderdanen dwingen willen het kwade te doen. Dan *moet* men zich verzetten. Maar ook dan alleen. Niet om de straf, maar om het kwaad tegen God te ontgaan, is verzet plichtmatig.

En wat nu die gelukkig zeldzame gevallen betreft, waarin óf onze ouders óf onze overheden zoo geheel ontaarden, dat ze in zedelijken waanzin vervallen en, werden ze niet gestuit, heel het gezin, of heel het volk, aan zedelijke of stoffelijke vernietiging zouden prijsgeven, ja, dan natuurlijk kunnen er toestanden geboren worden, waarin de kinderen hun ouders onder curateele moeten laten zetten, en een Willem van Oranje moet optreden tegen Spanjes koning om den volksstaat van algeheelen ondergang te redden. Maar dit betreft geheel exceptionele toestanden, waarvoor geen regel is te stellen, en waarin een iegelijk, die tot handelen verwekt wordt, zichzelven heeft al te vragen, of hij zich van God geroepen gevoelt, en bij zijn daad op de hulpe Gods durft rekenen. Zoo stond Willem van Oranje er bij, en de uitslag heeft zijn pogen gekroond. God almachtig heeft sich tegen Filips van Spanje gekeerd en onze vaderen mochten zich in Gods gunste verblijden; juist omdat geen geest van verzet of revolutie, maar alleen de zucht om God en zijn Woord getrouw te blijven hen had geleid.

Zij het nu al, dat er ook andere opstanden zijn uitgebroken, waartoe heel ander motief prikkelde, en waarin toch het verzet zegevierde, dan mag dit derhalve met een bedrijf als dat van onze Oranjes nooit op één lijn worden gesteld. Wat uit den geest der revolutie opdoemt, blijft altoos af te keuren, ook al is het (wat uit de Schrift evenzeer als uit de Historie der volkeren blijkt) dat het God soms belieft, om de zondige woeling der volkeren te gebruiken ter voltrekking van zijn oordeel aan vorsten en hoogheden, die, in vergetelheid van zijn Naam, slechts eigen heerschappij gezocht hadden, en daardoor hun gezag in dwingelandij hadden omgezet.

KUYPER.

„Krank, en gij hebt Mij bezocht."

Ik was naakt, en gij hebt mij gekleed; ik ben krank geweest, en gij hebt mij bezocht; ik was in de gevangenis, en gij zijt tot mij gekomen.
Matth. 25 : 36.

Een wezenlijk kranke te mogen verzorgen is altoos een *heilige* plicht.

Heilig, omdat uw God het zoo beschikt, dat niet gij, maar uw kranke op het ziekbed ligt; en omgekeerd uw kranke hulpeloos neerligt en zich niet redden kan buiten uw hulpe. Zoo werpt de Heere den één op het ziekbed en laat den ander gezond, opdat beiden saâm een toonbeeld zouden zijn van zijn Goddelijk bestel.

Maar ook is dat verzorgen van onze zieken heilig *om Christus' wil*.

Onze menschelijke natuur is niet meer aan zich zelve overgelaten. Christus heeft haar aangenomen. Al wat menschelijk is staat daardoor in gemeenschap met zijn Middelaarshart. En gelijk hij eenmaal op het kruis onze krankheden op zich heeft genomen, zoo blijft hij ook nu nog in elken kranke een schaduwbeeld van zijn eigen lijden zien. En zoo stelde hij dezen zetregel in: Zooveel ge dit aan een mijner minste kranke broederen gedaan hebt, zoo hebi gij dit mij gedaan. In hen was ik krank, en toen gij hen met uw liefde omgeven hebt, gold die liefde mij.

Wat gloed van liefde Jezus door dat enkele woord heeft doen opvlammen, is niet uit te spreken. Dat ééne woord heeft wonderen gedaan. En indien er al die achttien eeuwen door, onder allerlei volk en natie, steeds duizenden bij duizenden geweest zijn, die krank en hulpeloos nederlagen, en in hun machteloosheid teedere verpleging gevonden hebben, verpleging waar het hart in sprak, dan hadden ze dit aan dit woord van Jezus te danken.

Dat ééne zeggen: »Zooveel ge dit aan een mijner minste broederen gedaan hebt, zoo hebt ge dat mij gedaan", heeft gewerkt als een electrische vonk, die van hart op hart is overgesprongen.

Het oog, meer nog het ontfermend hart is opengegaan voor wat menschelijke liefde ter verzachting van het lijden kon aanbrengen. Door teedere verpleging een deel van het lijden van den kranke over te nemen, is een heilige kunst geworden, waarin de één met den ander heeft gewedijverd.

Vooral het vrouwenhart heeft hierbij zijn vindingrijkheid en zijn onuitputtelijke veerkracht geopenbaard.

En geheel deze beweging nu, die in het gasthuiswezen, in de liefdezusters, in het roode kruis, in het witte kruis, en waarin al niet naschittert, aan wat anders heeft ze haar motief ontleend, en waarin anders heeft ze den nooit verstompenden prikkel gevonden, dan in dat ééne, diep mystieke woord van Jezus: »Ik ben krank geweest, en *mij* hebt gij bezocht."

En toch al is de breede stroom van deernis met onze kranken, die sinds dat koninklijk woord over de wereld is uitgegaan, één in oorsprong, toch is er in die verpleging onzer kranken tweeërlei richting, die ge wel hebt te onderscheiden.

De ééne is huislijk; de andere moet meer aan den weg timmeren.

Zoo zullen er twee jongedochters zijn, waarvan de ééne bij dagen en bij nachten, van de wereld ongekend, en zelve de diepte van haar toewijding niet peilend, een oude kranke grootmoeder of een ongeneeslijk krank broertje zal oppassen; terwijl de andere jongedochter in een kostuum over straat gaat, vergaderingen bijwoont, van huis naar huis trekt, en voor het publiek als ziekenzuster of ziekenverpleegster bekend staat.

De eerste richting ligt meer in de Calvinistische lijn; de andere is, zoodra ze overheerschend wil worden, meer neigend naar het Roomsche type.

Iets wat niet gezegd wordt, om de zusters die ook onder ons buitenshuis verplegen af te manen van haar roeping, want zeer zeker zijn óók de publieke verpleegsters hoognoodig. Noch ook als waanden we, dat er in de Roomsche gezinnen niet soms zeer teeder voor den kranken huisgenoot wordt gezorgd; want zelfs den Jood zouden we deze eere niet rooven willen.

Bedoeld is alleen, dat ons Calvinistisch leven er meer toe leidt, om ook deze heerlijke zijde van de Christelijke religie meer *in het gewone* huislijk leven te doen schitteren, terwijl men bij Rome er meer toe neigt, om ook voor deze levensuiting een apart terrein te bestemmen.

In de geheel Roomsche landen zijn de ziekenhuizen en hospitalen dan ook veel uitgebreider dan ten onzent. De onderscheidene orden van de Zusters van barmhartigheid, onder allerlei naam en titel, zijn geheel van Roomschen oorsprong. En het valt moeilijk te ontkennen, dat de verdienstelijkheid van de ziekenverpleging onder hen steeds een sterke prikkel was.

Zoo nu was het onder ons, ten minste in den bloeitijd van het Calvinisme niet, en niet dan bij uitzondering gevoelde men aan ziekenverpleging buitenshuis behoefte.

De liefde van de huisgenooten onderling stond toen op zooveel hooger peil, en vooral de moeder nam zoo hooge plaats in.

Want hoe eenvoudig de stille huismoeder ook in haar doen en haar laten scheen, en hoe weinig ontwikkeld ze ook in literarisch opzicht was, ze stond hoog in de kennisse van al wat tot het »binnenshuische" leven behoorde. Een bed zacht te schudden; de kussens zoo te leggen, dat de pijnlijke leden rust vonden; voor warm en toch niet te zwaar dek te zorgen; het licht in de ziekenkamer te temperen; te zorgen voor frissche, versche lucht; op teedere wijze een gepasten drank gereed te maken, of een licht voedsel toe te bereiden; en dan bij dat alles innemend van toon, zacht deerniswaardig in haar optreden te wezen; o, dat alles gold als een soort familietraditie voor het ziekbed, die van geslacht op geslacht onder onse huismoeders overging.

Men ging zoo weinig uit; men woonde meer in de binnenkamer, dan dat men voor het raam zat; en zoo keerde zich het oog en de zin en de vraag van het hart naar binnen; naar den binnenkant van het huislijk leven; en bracht het op dat terrein tot zoo hooge volkomenheid; een volkomenheid daarom te heerlijker, omdat de verleiding van er zich zelf in te zoeken, niet bestond.

Zulk een stille huismoeder dacht er nauwelijks aan, dat Jezus gezegd had: »Zooveel gij dit aan den minste mijner broederen gedaan hebt, zoo hebt gij dit mij gedaan."!

Ze deed het zonder er veel bij te denken.

Uit innerlijken drang van deernis en plichtsbesef.

En daardoor kon zij tot die velen liehooren, die Jezus zeggen laat: »Wanneer hebben wij u krank gezien en u bezocht?"

Want immers zij juist zijn de edelsten van ons geslacht, die een schoon leven der liefde leiden, zonder zelf te weten, hoe hoog *ze* staan, en die juist door dit *niet* te weten voor veel geestelijke zonde zijn bewaard.

En toch zij men niet onbillijk.

Immers wie buitenshuis verpleegt, heeft toch weer iets, waarin *zij* geestelijk hooger kan staan.

Immers moeder thuis verpleegt nooit anders dan haar eigen man, of het kind dat ze onder haar hart gedragen heeft, of een vader die bij haar inwoont. Hier ontkiemt dus de liefde, die haar wonderen aan het ziekbed moet toonen, uit de bloedsbetrekking, uit de liefde, die reeds in het hart aanwezig was. De natuurlijke liefde en de liefde om Christus' wil vloeien hier ineen.

Maar zoo is het bij wie buitenshuis verpleegt, *niet*.

Dan staat men tegenover een kranke die ons vreemd is; die noch als bloedverwant noch als vriend een eisch op ons hart kan doen gelden; en dien we nu in zijn krankheid verzorgen zullen, omdat we ons aan dezen liefdedienst gewijd hebben, ons bij een huis van barmhartigheid aansloten, en door hen die dit huis besturen, naar dien zieke verwezen worden, hetzij in het hospitaal, hetzij in de particuliere woning.

Dat men zelf zulk een verlaten zieke opzoekt, en hem uit eigen beweging verplegen gaat, komt ook wel voor, maar toch hoogst zelden. Bijna altoos wordt men naar dezen of genen zieke gezonden.

Om het geld gaat dit niet; want ook bijaldien er betaald wordt, vloeit dat geld in de kas van het huis.

De verpleegster zelve heeft niets dan een sober deel en slijt voorts haar leven in waken, in bijstaan en verzorgen.

En nu spreekt het toch vanzelf, dat er nog een heel andere prikkel in het hart moet werken, om bij zulk een geheel vreemde, vaak met weerzinwekkende ziekte behept, soms in een stulpje waarin alle gemak ontbreekt, te midden van een armoe die niet te verhelpen is, met bijna geen middelen een armen lijder, of een hulpelooze lijderes de pijn te stillen en het leed te verzachten, dat benauwt.

In zoover is hier dus een veel *sterker* spanning van de liefde noodig, dan bij de huismoeder in haar eigen gezin.

Slechts hebbe men er een oog voor, dat juist die hoogere spanning ook een eigen geestelijk gevaar meebrengt.

Een ieder weet het zoo van ons; we weten het zoo goed van ons zelf; er is in heel dit liefdewerk zooveel dat zich naar buiten vertoont; en juist daarnit komt voor ons arglistig hart zoo vaak een valsche prikkel.

Nu geldt natuurlijk de heerlijke belofte van Jezus alleen voor die ziekenverpleging, die in haar aandrift en haar prikkel *zuiver bloeit*.

Om op die heerlijke belofte te kunnen pleiten, moet ge uw zieken verplegen uit liefde; uit niets dan liefde; uit die liefde die met den kranke mede-lijdt; en nu uit deernis dat lijden poogt over te nemen en te verzachten.

Elke bijbedoeling doet hier afbreuk aan het heilig karakter dezer ontferming onder menschen.

Er mag geen zucht naar bedrijvigheid, er mag geen zoeken van eigen eere, er mag geen inbeelding van eigen voortreffelijkheid zich inmengen, of het blijft alles *de luidende schel* van één Corinthe dertien.

En daarom laat men toch voorzichtig zijn.

Bij vreemden gaan verplegen is in veel gevallen noodzakelijk, en God moge dezulken sterken, die zich aan dezen dienst der barmhartigheid wijden.

Maar laat men toch naar geen ziekenhuis halen, wie binnenshuis kan verpleegd worden, alsof een ziekenhuis regel moest worden.

En dan, laat elke jongedochter zich toch wel beproeven, of ze even gretig, even geduldig en even regelmatig een zieke in het eigen huis zou verplegen als ze het thans doen wil onder vreemden.

KUYPER.

Amsterdam, 4 Nov. 1892.

EN DESESPEREERT NIET.

Vooral in sommige kringen leeft men al meer onder den indruk, alsof er met de Gereformeerden, die nog in het Synodaal Genootschap achterbleven, niet te eggen of te ploegen viel.

Men klaagt er over, en die klacht is in den regel volkomen gegrond, dat juist de Gereformeerde predikanten in het Genootschap ons het vijandigst, soms het vinnigst zijn.

Met de Modernen, de Groningers, de Ethischen, de Irenischen, is althans nog te spreken; maar de Gereformeerde predikanten zien zoo geweldig zuur, houden zich op zoo eerbiedigen afstand, en stuiven bij het minste woord zoo bitter boos op, dat men haast zou seggen: Dat kan nooit meer terecht komen.

En toch is dit verkeerd gezien.

Zeker, er zijn er onder die, tenzij God de Heere hen krachtdadig aangrijpe en wakker schudde, er nooit komen zullen, omdat ze van hun kerkelijke zonde een theorie, een systeem van hun kerkelijke ongehoorzaamheid maken. Ook zijn er, die wel, jaar in jaar uit, een *ten deele* Gereformeerde preek leverden, maar nooit in hun beginsel Gereformeerd zijn geweest.

Maar ge vergist u, zoo ge waant, dat ze *allen* zoo zijn; en bovenal gaat ge mis, zoo ge waant, dat ook de Gereformeerde *leden* onder dezelfde verharding liggen.

Veeleer moet de scherpe positie die velen innemen juist daardoor verklaard, dat hun conscientie hun geen rust laat.

Men versta ons wel.

We beweren niet, dat er zoo velen zijn, die in hun conscientie gevoelen dat ze bij ons moesten komen, maar het om bijredenen niet doen. Zoo zullen er wel zijn, maar zoo is het niet bij de meesten.

Doch dit bedoelen we, dat bijna allen zeer wel in hun conscientie gevoelen, *dat het niet goed met hen in hun kerk is.*

Als ze protesteeren, ageeren, zich verzetten konden, dan zouden se ruste in de conscientie hebben.

Maar nu ze *moeten* zwijgen, nu ze geen vin *mogen* verroeren, en toch aanzien hoe onheilig de toestand is, en blijft, en almeer wordt, nu zijn ze geestelijk niet op hun gemak, ze hebben geen vrede in hun gebed. Ze gevoelen, het *moest* anders met ons, maar ze weten niet hoe het aan te leggen.

Deze mannen systematiseeren nog hun zonde niet, maar ze werken in hun kerkangst over hun conscientie heen.

Bovendien zijn ze daarom zoo boos op ons, omdat ze zeggen: Waart gij bij ons gebleven, zoo konden we handelen. Uw uittreden doemt ons tot machteloosheid. En dit werkt te boozer, omdat ze zien, dat de zaak der Gereformeerde kerken al vooruitgaat, en de hunne al slechter komt te staan.

En dan is er nog iets. Een Samaritaan was altoos veel vinniger tegen een Jood dan tegen een Damascener. Hoe nader men elkaar bestaat, hoe scherper men de tegenstelling gevoelt.

Maar ondanks alles geven we toch de hoop niet op, dat eens weer al 's Heeren erfvolk in deze landen saam zal worden vergaderd.

De beginselen zijn ook hun te machtig en werken zoo rusteloos door. Eenerzijds de beginselen van *het ongeloof*, die de kerk en de theologie verwoesten. En anderzijds de beginselen van *het Calvinisme*, die steeds helderder in het licht treden.

En daarom zeggen we: *En desespereert niet.*

Eens komt er schooner dag, dat weer al wat saamhoort, vereenigd zal worden.

En dan zullen dezelfde mannen, die ons nu zoo fel bestoken, doen wat wij in 1886 deden, en tot de mannen die vóór hen de hand aan den ploeg sloegen, ernstig betuigen: Gij hebt gelijk gehad. Wij hebben te lang op den zondigen weg volhard. Laat ons weer broeders, laat ons voortaan één zijn.

TEN BESLUITE.

Nog gewierd ons in zake het Collegebezoek aan Universiteiten zonder geloofsbasis het volgend epistel.

AAN PROF. JHR. MR. A. F. DE SAVORNIN LOHMAN.

Hooggeachte Vriend en Broeder!

Gij vestigt er in uw dupliek de aandacht op, dat ik in de Annalen een woord aan de nagedachtenis van wijlen Prof. M. de Vries wijdde. Begrijp ik nu de strekking van deze verwijzing wel, dan wilt ge hiermee zeggen: »Gij zelf erkent, aan een hoogleeraar, die toch ook aan een ongeloovige Universiteit doceerde, zooveel ontvangen te hebben. Eilieve, waarom dan aan onze studenten niet gelijk profijt gegund?"

Laat mij u hierop, zij het ook, om de pieteit voor den doode, met zekere scrupule voor mijn hart, in alle oprechtheid antwoorden: 1°. Er bestond toen nog geen Vrije Universiteit, en dit reeds maakt het geval geheel ongelijk. 2°. Ik was toen ik te Leiden studeerde zelf innerlijk zóó gesteld, dat ik, ook al had er een Vrije Universiteit bestaan, die uitgesloten, nooit gezocht zou hebben. 3°. Wat ik aan Prof. De Vries dank, ligt *buiten* zijn colleges, en draagt een geheel privaat karakter van vertrouwelijken omgang en van een persoonlijke vriendschap, waarin ik mij tot zijn dood toe mocht verheugen. En 4°. zijn colleges als zoodanig liepen niet over letterkunde, maar alleen over de taal, als taal, en kwamen dus niet dan bij het uitgangspunt met het geloof in aanraking. Op dit punt echter deden deze colleges mij wel terdege kwaad, daar wijlen Prof. De Vries met bezieling en gloed demonstreerde, dat er van een spreken Gods in den naïeven zin van de Schrift geen sprake kon zijn, en de eerste mensch hoogstens met enkele klanken kon zijn begonnen. Niet dat hij dit dreef, om het geloof af te breken, maar hij sprak het met klem uit, omdat de linguïstische gegevens dit z. i. eischten. Door deze korte mededeeling hoop ik u overtuigd te hebben, dat waarlijk het voorbeeld waarop gij weest, hier niet tegen mij pleit.

Uw denkbeeld alsof ik *ironisch* geschreven had, dat uw woord allicht tienmaal meer invloed kon oefenen dan het mijne, strookt niet met de intentie van mijn hart toen ik het schreef. Toch begrijp ik hoe gij er toe kwaamt, om het zoo op te vatten. Er had namelijk in de copij gestaan: »Uw invloed op de *juridische* studenten"; maar door een averechtsche correctie was dit woord *juridische* er uitgevallen. En dit geeft ge mij wel toe, op *theologische* studenten heeft in den regel het woord van een theoloog, op een *juridisch* student het woord van een jurist, vooral zoo deze zijn leermeester is, gemeenlijk veel sterker invloed.

Gelijk misverstand sloop in bij uw zeggen, dat ik aan die studenten die dan toch college aan een ongeloovige Universiteit liepen, een zedelijk brandmerk opdrukte.

Wat toch is het geval?

Te Groningen ontving ik, ook uit uw debat met onzen ambtgenoot Rutgers, den indruk, dat gij het bezoeken van colleges aan een ongeloovige Universiteit niet slechts *toeliet*, maar tot op zekere hoogte *aanbevelenswaardig* keurdet.

Toen ik echter onder dien indruk schreef, dat gij zulk bezoek voor uwe juristen raadzaam keurdet, schreeft gij in de *Herant* van 16 October, dat ik mij hierin vergiste.

Ik lees daar toch op blz. 3, tweede kolom in het midden, dit:

»Uit het geheele beleid mijner rede blijkt derhalve, dat, al mogen sommige uitdrukkingen in dit laatste deel op zich zelve beschouwd wat algemeen klinken, ik geenszins in het algemeen aanraad om college te loopen aan twee universiteiten. Van de drie argumenten ter ondersteuning van dat beweren is evenmin iets te vinden. Maar tot hen, wien het te doen is om zich voor te bereiden voor ambten waarvoor eene acte noodig is, en *die er tegen opzien geëxamineerd te worden door professoren wier colleges zij niet bijwoonden*, zeide ik: welnu! houd dan die colleges! *Principieel* bezwaar is daartegen niet."

Hier werd dus door uzelven, en niet door mij, de zaak zóó voorgesteld alsof alleen zeker opzien tegen het geëxamineerd worden door een professor wiens college men niet volgde, tot zulk collegebezoek kon leiden.

Welnu, op dien grond, en als *argumentum ad hominem*, antwoordde ik hierop, dat uit zulk collegebezoek dan altoos zeker gemis aan heroïsme zou blijken.

Ik leidde dit af uit uw eigen gedachtengang.

En nu is het wel waar, dat gij in uw jongsten brief *een ander standpunt* inneemt, en nu zegt »dat een student *wél zal doen*" met het college van een uitnemend man ook aan een ongeloovige Universiteit te volgen; maar natuurlijk dat kwam eerst *na* mijn brief, en ik moest mij uiteraard streng houden aan uw eerste verklaring.

Over het standpunt thans door u ingenomen, onthoud ik mij verder van oordeel, daar hierop in Groningen reeds door Prof. Rutgers geantwoord is.

Al wat mij derhalve, nu deze discussie ten einde loopt, nog rest, is een kort bescheid te geven, op uw geestige verwijzing naar den schoenmaker bij Apelles.

Gij liet namelijk de quaestie van het collegebezoek verder rusten, en bracht nu de veel dieper gaande quaestie te berde, hoe de colleges, waar het bestaande recht gedoceerd wordt, moeten gegeven worden.

Naar uw oordeel behooren deze colleges zóó te worden gegeven, dat alleen *de wil van den wetgever* ter sprake kome. Hierbij komt, zegt gij, noch Gods Woord, noch eenige philosophische beschouwing tepas. Ja, zelfs beweert gij: „Wie ze daarbij tepas brengt, gaat buiten zijn eigenlijk onderwerp."

Sta hier ter verduidelijking nog bij, dat gij hierbij doelt op die colleges waar o. a. ons Burgerlijk recht, het Strafrecht, ons Staatsrecht enz. gedoceerd worden.

En na deze uitspraak poneert ge dan de stelling, dat gij *als jurist* hierover beter oordeelen kunt dan ik, omdat gij man van het vak zijt.

In beginsel geef ik u dit natuurlijk gaaf toe, en als er een *afgeleide* juridische quaestie aan de orde is, zal ik heusch, nooit dwaas genoeg zijn, hierin eigen wijsheid te verkoopen, maar altoos *juridisch advies* vragen.

Maar ik mag, ik kan u dit niet toegeven als het, gelijk hier, *geen* juridische, maar een puur *methodologische* quaestie geldt, zij het ook in toepassing op een juridische stof.

Meer dan door alle Duitsche juristen saam, is in de eerste helft dezer eeuw op de geheele opvatting van het recht invloed uitgeoefend door Kant, Herbart en Hegel, die *geen* van drieën juristen waren. En dit *meest* wel zoo zijn, omdat de principieele en methodologische vragen, ook voor het gebied der rechtsgeleerdheid, ten principale beheerscht worden door die algemeene wetten van ons menschelijk bewustzijn, die in geen enkel opzicht een specifiek juridisch karakter dragen.

Als ge bv. het laatste werk van Dr. W. Wundt, professor te Leipzig, opslaat, zult ge in Deel II p. 566—612 een breede uiteenzetting over de methode der *Geisteschaftswissenschaften* vinden, waaronder ook een geheele methodologie voor *de Jurisprudenz*.

En toch ook Dr. Wundt is *geen* jurist.

Moet nu daarom een jurist tot Wundt zeggen, dat het »Schoenmaker bij uw leest" hier van toepassing is?

Dusver werd gemeenlijk juist *anders* geoordeeld.

Het is op dien grond, dat ik, met alle bescheidenheid verlof vraag, om mijn recht van meespreken te mogen behouden. Juist mijn philosophische en encyclopaedische studien toch leiden mij gedurig op dat eigenaardige terrein, waar de oplossing voor zulk een methodologische quaestie moet gezocht worden.

En gunt gij mij dat recht van meespreken weer, dan geef ik u volkomen toe, dat men de zaak in *kan* richten op de door u bedoelde wijze. Men geeft dan een college over Staatsrecht, over Strafrecht, over Burgerlijk recht, enz. dat uitsluitend ten doel heeft, de bestaande wetgeving historisch toe te lichten en in haar verband te bezien.

Mits — en daarkomt dan alles op aan — mits dan naast dit puur *historische* college, een tweede college voor Burgerlijk recht, Staatsrecht en Strafrecht kome, waarin *de beginselen* ontvouwd en uit kracht van deze beginselen *critiek op de bestaande wetgeving* worde uitgeoefend.

Dan is natuurlijk alles in den haak; waarbij methodologisch dan alleen nog de vraag overblijft, of het beter is deze colleges saam te vatten in één, of wel om ze te splitsen.

Ons bestaand recht is geen »wet van Perzen en Meden," dat eeuw in eeuw uit *onveranderd* blijft. Veeleer is de wetgever jaar in jaar uit bezig, om de bestaande wetgeving te verbeteren. Nog voor korte jaren is het geheele Strafrecht onder den hamer geweest.

Reeds dit maakt het noodzakelijk, dat de opleiding van onze juristen niet enkel *historisch*, maar ook *critisch* zij, en, om dit te kunnen wezen, een *principieel* karaker drage.

Het is dan ook opmerkelijk, hoe men zelfs aan de Staatsuniversiteiten de onhoudbaarheid van de exclusieve methode der historische school gaat inzien.

Zoo sprak nog dezer dagen Prof. Asser van Leiden zich op p. 12 van zijn inaugureele oratio in dezer voege uit:

»Dieper en dieper wordt dan ook, bij gebrek aan doelmatige wetsherziening, de kloof tusschen het recht, zooals de vrije wetenschap dat zou begeeren, en het recht, dat volgens de wet alleenlijk als zoodanig geldt."

En evenzoo op bl. 15:

»Allerwegen begint men te onderzoeken of de beginselen der wet berusten op een wezenlijke en op goede gronden berustende overtuiging omtrent de behoeften der maatschappij, dan wel of zij hunnen oorsprong ontleenen aan tradities, die slechts in het leven worden gehouden door zekeren behoudenden geest, die nog verreweg *de meeste rechtsgeleerden* bezielt."

Natuurlijk denkt gij zelf, in verband met onze Gereformeerde beginselen, daar niet anders over; en spruit de eenigszins andere voorstelling die gij gaaft, alleen hieruit voort, dat bij u de vraag op den voorgrond stond: Hoe vormen we in den kortsten tijd onze juridische studenten voor het optreden in het practische leven?

En dan natuurlijk is het voor aanstaande rechters en advocaten in hoofdzaak gelijk gij zegt, al toonde uw uitnemend verweer tegen de jurisprudentie onzer rechterlijke colleges in zake de kerkelijke troebelen maar al te zeer, hoe ook bij de uitlegging en toepassing van het Burgerlijk recht wel terdege beginselen te pas komen.

Dat ik nu meer het oog had op de *wetenschap* der rechtsgeleerdheid als zoodanig, en ook ten deele op de opleiding van aankomende staatsrechtskundigen, wilt gij mij wel vergeven.

In elk geval ligt deze methodologische quaestie buiten het oorspronkelijk bestek van ons geding, en leent zich allicht meer, om b.v. in onzen Professorenkrans besproken te worden, dan voor een debat in *de Heraut*.

De oorspronkelijke quaestie waarover het debat zich ontspon was een *pedagogische*, de vraag, hoe we in den strijd tusschen geloof en ongeloof ook op wetenschappelijk gebied onze jonge mannen moeten vormen. En dan ben ik — nog in mijn jongste rectorale oratie voerde ik er het pleit voor — een sterk voorstander van de kracht *die in het isolement schuilt*.

En gij toch in den grond ook. Heel uw optreden sinds 1875 toont het.